

РОЗДІЛ II. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Ніна Данилюк

ORCID: 0000-0002-7373-2902

УДК 811.161.2+81'243]:821.161.2'05-1/-9.09Пчілка

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.48.2

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК РИСА ЛІНГВОПЕРСОНИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

(до 175-річчя від дня народження)

У статті розглянуто використання рідної української та іноземних мов як рису мовної особистості Олени Пчілки, що сформувалася в батьківській сім'ї Драгоманових, а згодом розвинулась у власній сім'ї Косачів. Прогресивна мати Ольга Петрівна зробила все можливе, щоб її талановиті діти зростали в українській мові та культурі, знаючи та послуговуючись іноземними мовами. Її широка мовна компетентність може стати добрим прикладом для виховання сучасної української молоді. Думки письменниці про мовне і національно-патріотичне виховання нового покоління українців актуальні у воєнні часи протистояння російсько-імперській агресії та необхідності збереження української ідентичності.

Ключові слова: лінгвоперсона, мова, мовна особистість, рідна мова, українська ідентичність, українська мова.

Постановка проблеми та її актуальність. Знання і послуговування кількома мовами в повсякденній, громадській, освітній діяльності – важлива ознака мовних особистостей (лінгвоперсон) відомих людей, зокрема письменників. Як відомо, на формування мовної особистості впливає соціум, що зумовлює усталені моделі мовної поведінки через призму оцінки соціальної групи, до якої вона належить, національно-культурне середовище, встановлені нею принципи самореалізації, обрані ціннісні орієнтації тощо. Для моделювання мовної особистості варто проаналізувати всі її дискурсивні практики і визначити домінанти. Зауважимо, що досить складно описати моделі лінгвоперсон кінця XIX – початку XX століть, оскільки потрібно зануритися в багатовимірний політичний, соціальний і культурний контекст того часу, намагаючись розглядати та оцінювати мовну особистість очима її сучасника, а не лише людини сьогодення. Тому створення мовного портрету такої складної лінгвоперсони, якою була Олена Пчілка, – непросте завдання, що спирається на загальну проблему взаємозв'язку *мова – свідомість людини – культура* в межах антропоцентричної парадигми нинішніх лінгвістичних досліджень. Воно передбачає вивчення її рис на власне комунікативному, вербально-комунікативному, функційно-прагматичному, мотиваційно-символічному рівнях із урахуванням перспектив розвитку лінгвоперсонології (Загнітко 2017: 7–11 й ін.), що й зумовлює *актуальність* нашої праці.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В українському мовознавстві вже розглянуто особливості мовних портретів Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки й ін. (праці С. Богдан, Л. Гнатюк, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Т. Космеди, Л. Мацько, І. Фаріон та ін.). Специфіку мовної особистості Олени Пчілки Л. Струганець описала в окремій статті (Струганець 1995). Варто сказати, що на певних мовних ознаках творів Олени Пчілки, які відображають її мовно-комунікативні якості в контексті життєпису, принагідно зупинялися літературознавці в низці статей: Г. Аврахов «Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу» (1993), Л. Дрофань «Олена Пчілка (Спроба осмислення творчого доробку письменниці)» (1990), О. Камінчук «Образний світ лірики Олени Пчілки» (1993), О. Мікула «Постать Олени Пчілки у контексті літературної епохи кінця ХІХ-початку ХХ століття» (2020) та ін. Є. Шабліовський та О. Ставицький у передмові до видання «Олена Пчілка. Твори» (1971) звернули увагу на те, що авторка одна з перших у прозі та драмах представила мовлення інтелігентних людей свого часу. Слідом за ними наведемо високу оцінку І. Франка, висловлену ним у листі до Ольги Косач від 4 січня 1886 р.: «Ви перші і досі одинокі виводите в українській мові правдиву, живу конверзацію (розмову. – Н. Д.) освічених людей. Досі ми її ніде не бачили: ні у Нечуя, ні у Мирного, ні у Кониського. Всі вони дуже гарно вміють підхопити розмову селянську, але розмови освіченого товариства – годі...» (Франко 1986: 10). О. Мікула монографію «Творчість Олени Пчілки і фольклор» (2011) присвятила відбиттю народнопоетичних джерел в образних засобах різножанрових текстів авторки (Мікула 2011). Л. Дрофань у монографії про Олену Пчілку «Берегиня» (2004) слушно писала: «Українська культура знає чимало видатних життєвих і творчих біографій. Та [...] навряд чи знайдемо таку жіночу особистість, в якій би органічно поєдналися дар поетичного слова, наукове обдарування, організаторсько-просвітницькі і видавничі здібності, педагогічний талант. Непересічна постать Олени Пчілки вабить нас особливо сьогодні, коли у нелегкому змаганні за національне самоствердження ми знову й знову звертаємося до світочів національної ідеї» (Дрофань 2004: 203).

Уважаємо, що постать Ольги Косач-Драгоманової як багатогранної лінгвоперсони – письменниці, літературно-громадської діячки, перекладачки, фольклористки, члена-кореспондента Всеукраїнської академії наук (1925 р.) і багатодітної матері, яка дала світу геніальну Лесю Українку, – заслуговує значно більшої уваги науковців. Її погляди на важливість поєднання рідної та іноземних мов для розвитку високоосвіченої мовної особистості важливі в часи розбудови незалежної України, державною мовою якої проголошено українську мову.

Мета статті – на матеріалі літературно-критичних і художніх текстів, а також частково епістолярію Олени Пчілки (поки що не маємо окремого видання листів) встановити специфіку використання рідної української та іноземних мов як ознаку її лінгвоперсони. **Завдання роботи** – опрацювати публіцистичні та художні твори і доступний епістолярій письменниці, виділити контексти, що вказують на її знання і послуговування мовами, а також міркування про українську та інші мови, які стали визначальним чинником формування

лінгвоперсони авторки. **Об'єкт дослідження** – використання рідної та іноземних мов як риса мовної особистості. **Предмет аналізу** – вербально-комунікативний дискурс Ольги Косач (Драгоманової) в аспекті її лінгвоіндивідуалізації.

Джерельна база дослідження – «Автобіографія» (1929), «Спогади про Михайла Драгоманова» (1926), художні тексти для дорослих і дітей (проза, драми, поезія), що відображають думки письменниці про значення української та іноземних мов у процесі виховання національно свідомих особистостей.

Методи дослідження. У нашій праці послуговуємося загальнонауковими методами аналізу та синтезу, опису та систематизації результатів дослідження, методом індукції (від тексту/дискурсу до автора), а також лінгвістичним методом контекстуального аналізу одиниць тексту/дискурсу, що передбачає врахування важливих позатекстових елементів, зумовлених особливостями соціально-політичної ситуації та історико-літературної доби.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто зовнішньоперсонологійний та внутрішньоперсонологійний вияви становлення мовної особистості Олени Пчілки, змодельованої на основі вербально-комунікативних дискурсивних практик, відображених у публіцистичних, художніх та епістолярних текстах. **Теоретичне значення роботи** полягає в поглибленні теорії лінгвоперсонології, чіткішому окресленні термінопонять «мовна особистість», «лінгвоперсона», «лінгвоіндивідуалізація», «мовна свідомість» й ін. Матеріали цієї праці можна практично використати для підготовки науково-навчальних видань із лінгвістичної персонології, для викладання вибіркового освітніх компонентів, зокрема лінгвоперсонології, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. З'ясуємо ключові поняття статті, зокрема «мовна особистість» / «лінгвоперсона», «мовна свідомість», «лінгвоіндивідуалізація» й ін. За словником лінгвістичних термінів, «мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» (Єрмоленко, Бибик, Тодор 2001: 95). О. Селіванова писала: «Мовна особистість – іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дивкурсу» (Селіванова 2006: 371). На взаємозв'язок мови і свідомості, мови та мовця вказували видатні науковці кінця XIX – початку XX ст.: В. Гумбольдт (нім. Friedrich Wilhelm von Humboldt) («Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts (Про різноманітність будови людської мови та її вплив на інтелектуальний розвиток людського роду)», (1836), О. Потебня (рос. «Мысль и язык (Думка і мова)», 1862), Г. Штейнталь (нім. Heymann Steinthal) («Die Sprachwissenschaft W. von Humboldts und die Hegel'sche Philosophie (Мовознавство В. фон Гумбольдта і філософія Гегеля)» (1848), «Abriss der Sprachwissenschaft (vol. I: Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft (Нарис із мовознавства (т. I: Вступ до психології та лінгвістики)» (1871), В. Вундт

(нім. Wilhelm Maximilian Wundt) («Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte (Етнічна психологія. Дослідження законів розвитку мови, міфу та звичаю)», 1900–1920, 10 томів), Ш. Ренув'є (фр. Charles Renouvier) («Le personalisme (Персоналізм)», 1902) та ін. Звернемо увагу на те, що В. Гумбольдт одним із перших сформулював вчення про людську індивідуальність, розуміючи її як «ідею, що вкорінюється в явищі», «ніби ідея лише потім прийняла форму індивіда, щоб у ній зробити своє одкровення» (Humboldt 1997). Цю теорію підхопили і розвинули названі прихильники філософського і психологічного напрямів лінгвістики. Актуальними на сьогодні лишаються думки О. Потебні, висловлені в праці «Язык и народность (Мова і народність)» (1913) про зв'язок між мовою і думкою, мовою й асоціативними уявленнями народу, між мовою і культурою народу, про значення навчання дітей рідною мовою для найкращого розкриття їхніх здібностей (Потебня 1993). Попри низку попередніх праць, учені вважають, що власне термін «мовна особистість» (англ. language personality, нім. Sprachpersönlichkeit, фр. personnalité linguistique) був уведений у науковий обіг лише в середині ХХ ст.

Закцентуємо на тому, що зарубіжні дослідники пов'язували формування мовної особистості із проблемою засвоєння рідної та іноземних мов (Н. Чомський (Noam Chomsky), Ф. Скіннер (Frederick Skinner), Ж. Піаже (Jean Piaget), Ж. Брунер (Jerome Bruner) та ін.). Викладені ними основні теорії засвоєння мови (біхейвіористська, теорія вроджених можливостей, когнітивна, інтерактивна й ін.), популярні в ХХ ст., стосуються переважно опанування мов у дитячому віці (див.: Crystal 2009: 237–265; Данилюк, Рогач 2024: 56). Зокрема, один із найвідоміших сучасних американських лінгвістів Н. Чомський здібності дітей до мов пояснював вродженою здатністю говорити, схильністю людського інтелекту до знання універсальної граматики, що містить правила, які дитина розпізнає в мовних зразках, отриманих зі свого оточення (Chomsky 2006: 9, 61, 176, 178 та ін.). Зазначимо, що в закордонних працях із методики навчання мови американські науковці оперують термінами «ставлення до мови» (language attitude), «усвідомлення мови» (language awareness), які використовують щодо свідомого опанування мови, заохочення інтересу до розуміння її будови, наявності діалектних і соціальних різновидів, престижності, підвищення мотивації вивчення, поваги ро різних мов і культур тощо (див.: Edwards 2006: 324).

У студіях українських дослідників обсяг термінопоняття «мовна особистість» на початку ХХІ ст. було уточнено через призму комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, політичної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвоперсонології, у зв'язку з актуальними для соціуму поняттями «рідна мова», «національна мова», «державна мова», «мовна свідомість», «національна / етнічна свідомість», «мовний світогляд», «мовна стійкість» (Ажнюк 1999, Бацевич 2014, Біланюк 2000, Голубовська 2008, Данилюк 2016, Єрмоленко 2007, Загнітко 2017, Т. Космеда 2006, Масенко 2010, Селігей 2012, Ткаченко 2008, Яворська 2000 та ін.). Цей термін у проєкції на лінгвоіндивідуалізацію (становлення лінгвоперсоної) Лесі Українки, поєднання рідної та іноземної мов ми описували в окремій статті (Данилюк, Рогач 2024).

Варто сказати, що поняття «мовна свідомість» (англ. *language consciousness*, нім. *sprachliche Kenntnisse*, фр. *conscience linguistique*), важливе для розуміння мовної особистості, має низку тлумачень. У термінологічній енциклопедії наведено таке визначення: «Мовна свідомість – механізм індивідуальної свідомості, що керує мовленнєвою діяльністю, формує, зберігає й перетворює мовні знаки, правила їхньої сполучуваності, вживання, погляди й устновки на мову та її елементи» (Селіванова 2006: 371). Структура мовної свідомості охоплює як мовні, так і метамовні знання. Спираючись на праці американських лінгвістів, Б. Ажнюк послуговувався терміном «метамовна свідомість», зауважуючи, що людина, яка вивчає нові мови, має здатність порівнювати їх, перебуваючи водночас ніби у двох «мовних світах». Такі висновки вчений базував на дослідженнях українців у діаспорі, котрі добре володіють українською та англійською мовами (Ажнюк 1999: 143–149; 440–441). Г. Яворська вважала термін «мовна свідомість» наслідком рефлексії над мовою, що відбувається на двох рівнях: перший охоплює мовні погляди та оцінки, властиві певній соціоспільноті, другий відображає усвідомлений вибір мовних варіантів у процесі спілкування, коли мовець оцінює одні форми як правильні, прийнятні, а інші – як недоцільні. З огляду на це дослідниця розуміла мовну свідомість як: «сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, які відбивають колективні ціннісні орієнтації» (Яворська 2000: 145). На думку П. Селігея, мовна свідомість охоплює чотири основні блоки: мовні знання, мовні почуття, мовні оцінки та мовні настанови (Селігей 2012: 15).

За спостереженнями О. Ткаченка, більшість титульних націй Центральної Європи пройшли такий шлях розвитку: *мовна свідомість – національна свідомість – державна свідомість*. Однак для українців, які впродовж століть, не маючи своєї держави, знаходились у складі різних імперій та зазнавали утисків на національно-мовному ґрунті, цей шлях у багатьох громадян трохи інший: *державна свідомість – національна свідомість – мовна свідомість* (Ткаченко 2008: 17). Такий вектор руху виразно виявився в наш час, коли Україна стала незалежною державою, що зумовило повернення багатьох російськомовних українців до рідної мови, пришвидшене російською воєнною агресією. Зауважимо, що Св. Єрмоленко активізувала термін «мовно-національна свідомість», пов'язаний зі зростанням індивідуальної мовної свідомості в періоди національно-культурного і соціально-політичного піднесення. Крім того, у її працях виступає також термін «українська мовна самосвідомість», що передбачає: «1) усвідомлення окремішності своєї мови як засобу етнічної самоідентифікації особистості; 2) бачення просторового і часового поля української мови як феномена єдності, цілісності українського етносу (нації); 3) відбиття (відзеркалення) мовної самосвідомості в самоназвах українців та їхній мові» (Єрмоленко 2007: 54). Зазначимо, що посилення української мовної свідомості відбувалось і в часи становлення особистості Ольги Драгоманової, коли мовне питання було пов'язане із проблемою формування єдиної літературної мови в усіх її стилях та освіти молоді рідною мовою, за що виступали кращі українські інтелігенти у Східній та Західній Україні.

Звернемо також увагу на неоднакове тлумачення сучасними науковцями поняття «рідна мова» (англ. native language, first language, mother language, mother tongue, language of the country, нім. Muttersprache, фр. langue maternelle). На думку Л. Блумфільда, викладену в праці “Language” (1935), «рідна мова», «материнська мова» – це перша мова людини, яку вона отримує з народження або в період становлення (Bloomfield 2005). Перша мова дитини є частиною формування особистості, соціальної та культурної ідентифікації. У деяких багатомовних країнах термін «рідна мова» відповідає мові першої етнічної групи, в якій зростає дитина (Nigel, Umberto 2010). Кореляцію понять *рідна мова* – *етнічна група* – *мала батьківщина* – *Україна* спостерігав Б. Ажнюк, вивчаючи мову української діаспори в Канаді та США: «Співвідносність понять «рідна мова» і «батьківщина» справляє значний вплив на структурованість ідентичності. Наприклад, рідна українська мова співвідносна як з поняттям Україна, так і з «вужчою батьківщиною» Гуцульщиною, Бойківщиною, Лемківщиною у гуцулів, бойків, значної частини лемків» (Ажнюк 2021:186). Очевидно, про подібні зв'язки рідної мови з мовою етнічного регіону та діалектної групи варто говорити й на теренах материкової України.

За словником лінгвістичних термінів, «рідна мова – перша мова, якою почала розмовляти дитина (мова батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свого свідомого життя» (Єрмоленко, Бирик, Тодор 2001: 92). І. Огієнко вважав, що «рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» (Огієнко 2010: 37). В. Русанівський тлумачив термін «рідна мова» так: «мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у її національній своєрідності. [...] Рідна мова сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше – як одне з головних джерел патріотичних почуттів, як рецептор духовно-емоційної сфери людини» (Українська мова 2007: 554). Докладніший огляд праць про різні підходи до пояснення цього важливого поняття див.: (Holikova, Taranenko 2021).

Ф. Бацевич підкреслював велике значення родинного виховання для вибору рідної мови дитини. У монографії на основі своїх та сестриних спостережень було представлено «один із проявів комунікації – парентальне спілкування, тобто мовленнєва сімейна взаємодія в рамках “старше – молодше покоління”» (Бацевич, Чернуха 2014: 6). Автори здійснили спробу опису ідіолексикону мовної особистості матері Болеслави Бацевич, її роль у формуванні мовних уподобань дітей та внуків. У нашій розвідці ми звертаємо увагу на значення мовно-світоглядної поведінки батьків Ольги Драгоманової та брата в її лінгвоіндивідуалізації, а також використання української та іноземних мов у родині Косачів, у якій безперечним мовним лідером була мати Олена Пчілка.

Розглянуті праці та наш досвід засвідчують, що мовна особистість формується під впливом місця народження і проживання, традицій родинного виховання в певній культурі, довкілля. Вона свідомо ставиться до своєї мовної практики, передає вміння і навички своєму оточенню. Докладніше простежимо це на прикладі становлення лінгвоперсони Ольги Косач (Драгоманової).

Як відомо, Олена Пчілка – Ольга Петрівна Косач (17. 06.1849, м. Гадяч на Полтавщині – 4.10.1930, м. Київ), народилася в родині небагатого дворянина Петра Якимовича Драгоманова та Єлизавети Іванівни Цяцьки. В автобіографії вона писала: «Вродилась я на Полтавщині у городі Гадячому (по-урядовому Гадяч). Батько мій був родом українець, із села» (Олена Пчілка 2024: 273). Петро Якимович мав освіту юриста (закінчив Петербурзьке училище правознавства), служив у канцелярії військового міністерства в Петербурзі, вийшовши у відставку, повернувся на Полтавщину, в 1840–1844 рр. був засідателем повітового суду, згодом – приватним адвокатом, порядкував у придбаній ним садибі та маєтку. Він знав кілька іноземних мов, передплачував газети, журнали та альманахи (в альманасі «Гирлянда» було надруковане його оповідання). Крім того, він записував українські народні пісні, спілкуючись із відомими збирачами і письменниками А. Метлинським (своєм по лінії дружини) та М. Макаровським. Мама Єлизавета Іванівна Драгоманова знала напам'ять «Енеїду» І. Котляревського, співала українські пісні, цікавилася літературою, хоч і не отримала навіть початкової освіти. Ольга Петрівна згадувала: «Дочок своїх дід наш не вчив зовсім, себто не посилав у науку нікуди, так вони й жили панночками-хуторянками [...]. Мама ледви вміла писати, навіть листи писали їй потім, до всіх нас, чужі люде, хтось із знайомих; мама тільки підписувала своє ім'я й прізвище; більше писати – дяк не навчив. Зате читати мама вміла добре й любила дуже книжки (се вже був надих нашого тата); читала не тільки романи тощо, а й газети...» (Олена Пчілка 2024: 280) (тут і далі правопис оригіналів збережено. – Н. Д.).

Повідомляючи про походження і значення родинного прізвища по батьковій лінії, Ольга Петрівна в розвідці «Спогади про Михайла Драгоманова» зазначала: «В нашій драгоманівській сім'ї збереглась пам'ять, що пращур нашого роду був заволока з Греччини, по національному походженню таки грек; служив він драгоманом при гетьманському уряді, за гетьмана Богдана Хмельницького, в Чигирині [...]; слово це по своєму первісному змісту означає – перекладач; можливо, що означало воно взагалі назву якогось урядовця при чужоземній державі...» (Олена Пчілка 1971: 401). Авторка зауважувала, що прізвище мало дві форми: «писалося воно й вимовлялося в осередку письменному, сказати б «панському», по-московському – Драгоманов, а селяни й міщани нашого рідного полтавського кутка завжди казали й кажуть “Драгоман” або “Драгаман”» (Там само: 402). У спогадах знаходимо також інформацію про псевдонім *Олена Пчілка*: дід Іван Прокопович Цяцька «маючи в себе в Цяцьчиному хуторі дуже велику пасіку, поставив десяток вуликів і казав глядіти їх [...] (Коли б хто хотів знати, то й своє письменницьке прізвище позичила я від тих добре знайомих мені пчілок!)» (Олена Пчілка 1971: 407). В «Автобіографії» вона наводить таку низку своїх псевдонімів: *Олена Пчілка* (основний і найвідоміший), *Анело*, *Бабуся*, *Гни біда*, *Колодязинська*, *Кочубеївна*, *Княжна Кочубеївна*, *Ковалько*, *Н. К.-ч*, *Полтавенко*, *Хтось*, *Віщий Олег* (Олена Пчілка 2024: 409).

Діти в родині Драгоманових отримали початкову домашню освіту завдяки батькам. Ольга писала: «Через те, що наші батько й мати не були пани дуже великі, то в нас, на наше щастя, ніколи не було ні «гуверньорів», ні

«гувернанток». Нас гляділа й виховувала сама мама, за помочєю няньок, а коли ми доростали до книжної науки, то вчив нас батько» (Олена Пчілка 2024: 285). Завдяки батьку діти опанували грамоту й основи «початкової книжкової премудрості», читали твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, тому що, за словами письменниці, «до нас не доходила ніяка література українська» (Олена Пчілка 1971: 419).

Ольга Петрівна згадувала, що батьки, уся велика родина, а також хуторяни спілкувалися українською мовою: «Можна сказати, що українська течія оточала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут; з усім тим зливалось й наше життя, власне, через те, що ми не були штучно відірвані від того всього хатнім вихованням і всім нашим життям» (Олена Пчілка 1971: 417). Уже в дитинстві дівчинка відчувала різницю між українською мовою як рідною, родинною, та російською – мовою імперії, панською, якою треба було писати і розмовляти в офіційних обставинах. У спогадах вона підкреслювала: «Виростали ми під чином двох течій: української, протонародної, і російської панської [...]. Українська мова й, так би сказати, українська етнографія була нашою прирощеною течією. Але з українською мовою боролася за право панування друга течія – московська» (Олена Пчілка 2024: 286). В «Автобіографії» Ольга Петрівна наголошує: «Перше всього скажу, що друга течія вдиралась в наше особисте життя ще, можна сказати, при самому нашому народженні, бо вже ж і самі наймення наші родинні давано нам – на зразок московський: Міша, Ваня, Варя, Оля. Українська вимова сперечалась, і виходило часом щось чудне з тими іменами: тато називав маму «Ліза» (від імені Єлізавета), а її сестри казали на неї «Лизя» (виходило неначебто від слова «лизати» – і се мені дуже не подобалось); ім'я «Міша» вимовляли всі «Миша», а се вже мені зовсім смішно здавалось, начеб говорили про те звірятко «миша». Так само треба було казати – мамінка, папінка, тьотінка, бабушка; теж якось негарно здавалось, а треба було так називати» (Олена Пчілка 2024: 295). У формах наведених імен відчуваємо інтерференцію двох мов, сприймання орфоєпії та семантики російських слів через призму рідної української мови. Із посиленням соціальних контактів дедалі ширше вживано великороську мову: «Що більше ми підростали, то більше вимагала тая московщина. Ніхто нам не казав – «цурайся свого, кидай свою мову», але це само собою розумілось... «У гостях», «при гостях», взагалі з чужими – треба було говорити по-московському...» (Там само: 295). Попри насаджування імперських звичаїв, родичі всіляко опиралися і не переходили на російську мову, навіть дозволяли собі кепкувати з мови чужинців. Зокрема, як зауважувала Ольга Петрівна, батькова сестра Ганна Якимівна, «пішовши за міщанина, мовби вже й не мала на думці якогось “панства”, ходила по-міщанському і говорила “по-простому”, себто мовою українською, власне так, як говорилося здебільшого і в драгоманівському дворі, в селі Будищах» (Олена Пчілка 1971: 404). Дружина діда в другому шлюбі Федора Петрівна також говорила «завжди мовою українською; московські вирази вживала тільки тоді, як когось передражнювала з тих людей, що намагались говорити по-московському» (Олена Пчілка 1971: 413).

Здобувши домашню початкову освіту в інтелігентній українській родині, Ольга Драгоманова далі навчалася в зразковому пансіоні шляхетних дівчат у Києві (1861–1866 рр.), часто бачилась із братом Михайлом, який був студентом Київського університету святого Володимира і мав великий вплив на формування її світогляду. Київський інститут шляхетних дівчат (панянок) – це жіночий навчальний заклад, відкритий у 1834 р., який давав загальну освіту та естетико-етичне виховання. Його випускниці отримували право працювати виховательками в дворянських та купецьких родинах. До навчального плану входили такі курси: Закон Божий, російська, польська, німецька та французька мови, російська література, географія, історія, фізика та математика (спрощено), малювання, музика, церковний спів, домогосподарство та рукоділля. Однак у закладі панували суворі порядки щодо дисципліни та занять і не кожна панянка, на відміну від юної Ольги, витримувала цю муштру. Дівчина добре вивчила тут дві слов'янські, одну романську та одну германську мови.

Оскільки державна політика тогочасної Російської імперії, до якої входила Лівобережна Україна, спиралася на «заскорузло-непорушні» триєдині засади «православ'я, самодержавства і народності», що передбачали тотальну християнізацію, русифікацію і придушення вільнодумства, після запровадження Емського указу (1876 р.) національні школи припинили свою діяльність, перестав виходити журнал «Основа», було заборонено український театр «на малоросійському нарідчі» тощо. Це був час, коли гостро стояло питання про майбутнє української нації.

Після одруження 18-річної Ольги Драгоманової з Петром Косачем, юристом, дійсним статським радником, сім'я спочатку проживала у Звягелі, потім у Луцьку та Колодяжному на Волині. Продовжуючи традиції батьківської родини, мати намагалася зробити все, щоб діти стали україномовними. В одному з листів вона зауважувала: «Від батька вони (діти. – Н. Д.) не могли б навіть навчитися української мови, бо він нею не уміє говорити. Власне, я «наважила» і завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому...» (Денисюк, Скрипка 1999: 22–23). Олена Пчілка організувала «домашній університет», щоб запобігти зросійщенню молодого покоління. Вона згадувала: «Я дуже турбувалася тим, щоб оберегти дітей від російських впливів [...]. До школи мені шкода їх було віддавати. Треба було відшукувати відповідні джерела, щоб знаходити для них хоч відповідну лектуру хатню, коли не школу» (Олена Пчілка 2024: 369). Великою проблемою став брак літератури для дітей українською мовою. Із цього приводу читаємо: «... Хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж і не так і мало було в сім'ї, де хотіли мати їх [...]. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка. «Пана Твардовського» Гулака-Артемівського знали напам'ять. Великим вкладом в лектуру дітей були Андерсонові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже любила Леся» (Денисюк, Скрипка 1999: 82–83).

Для створення високоякісної художньої літератури передова українська інтелігенція запровадила переклад світової класики. До цієї важливої справи долучилися представники старшої «Громади» (Олена Пчілка, Антоновичі, Житецькі, Лисенки, Старицькі та ін.), а також молодшої (Леся та Михайло Косачі й ін.). Ольга Петрівна особисто перекладала твори російської літератури (Толстого, Лермонтова, Пушкіна, Кольцова, Гоголя, Фета, Тютчева, Надсона, Тургенєва), античної та західноєвропейської літератури (Сапфо, Овідія, Лонгфелло, Свіфта, Діккенса, Гете, Шіллера, Гейне, Гюго, Доде, Словацького, Міцкевича, Андерсена, Мопассана, Уайльда, Андерсена, Брет-Гарта, Мопассана й ін.). До перекладацької роботи вона направила своїх дітей, насамперед Лесю та Михайла. Програму перекладів українською мовою Лариса виклала в листі до Михайла Косача від 26 листопада (8 грудня) – 28 листопада (10 грудня) 1889 р. У листі до дядька Михайла Драгоманова від 5 (17) березня 1891 р. вона ділилася наміром перекладу, щоб не дивитися на світ «через російське вікно»: «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном <...>. Та вже тепер поміж нашою молодю громадкою почалось таке «западничество», що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу» (Леся Українка. Лист до М. П. Драгоманова 1891).

Олена Пчілка відображала творчий потенціал своєї мовної особистості, розвиваючи мовно-образні засоби української мови у своїх творах, у яких відбито її думки про значення рідної мови для становлення української молоді. Зокрема, назвемо збірку поезій «Думки-мережанки» (1886), оповідання, в яких показано життя тогочасної інтелігенції: «Товаришки» (1887), «Світло добра і любови» (1888), «Солов'їний спів» (1889), «За правдою» (1889), «Півтора оселедця» (1908) та ін. Дослідники писали, що письменниця ввела до української літератури нові мовні образи освічених, вольових і патріотичних жінок, які боролися за право «на самостійність як у сімейному, так і в громадському житті» (Шабліовський, Ставицький 1071: 14–23) у прозі («Юдіта», «Козачка Олена», «Діброва»), розвивала мову драматургії (водевіль «Сужена – не огуджена!» (1881), комедія «Світова річ» (1884, 1907) та ін.). Важливими для виховання дітей українською мовою були оригінальні поетичні та прозові тексти Олени Пчілки, а також фольклорні записи, надруковані в журналі «Молода Україна», у тижневику «Дзвіночок» та ін., а в незалежній Україні – видані окремою книгою «Годі, діточки, вам спать!» (Олена Пчілка 1991).

Аналіз творів Олени Пчілки засвідчує багату мовну картину світу письменниці, що охоплює тематичні сфери «Людина», «Явища природи», «Рослини і тварини», «Рідна земля, Україна», «Абстрактні поняття» й ін., до яких належать загальні та власні назви. Простежимо авторську мовну інтерпретацію деяких ключових слів-понять із цих сфер.

У різножанрових творах авторки введено мовні образи людей за родинними стосунками та віком: *матері, батька, дитини, баби, діда, онука, дитини* та ін., представлені численними найменуваннями, як-от: *Є портрет нашого батька, знятий у Петербурзі [...] Дивна річ, один з онуків – надзвичайно*

подібний до того портрета! (Олена Пчілка 1971: 405); ...а в Підварку **тато й мама** (за помоччю **нашого діда Івана Прокоповича Цяцьки, досвідченого хазяїна**) завели хазяйство (Там само: 408); **Тією притаманною, вродженою властивістю своєї вдачі брат Михайло** був дуже подібний до **батька** (Там само: 406); Це була **бабушка Федора Петрівна, дружина** по другому шлюбі Івана Прокоповича Цяцьки [...]; **отже, приходилась вона мачухою нашій мамі**, але любила нашу сім'ю (Там само: 412); – **Пізній час, моє дитячко**, Треба забавки складати (Олена Пчілка 1991: 14); **Стукають мати в віконце**, Треба рушати до двора! (Там само: 17); **І матусі любій-милій** Всі «пригоди» розказати! (Там само: 19); **Тато, мама** дожидали, А кого й **бабуся**, А як хто, то, може, й **втішив Старого дідуся** (Там само: 20); **Ні, моя доненько!** Світло червоне – Радість денную несе (Там само: 29). Звернемо увагу на те, що письменниця послуговувалася присвійними займенниками *мій, наш* у ролі атрибутів, використовувала епітети (*матусі любій-милій, старого дідуся*), у спогадах та листах – власні імена, по батькові та прізвища родичів (*брат Михайло, бабушка Федора Петрівна, дід Іван Прокопович Цяцька*) для конкретизації дійових осіб. Показником мовної особистості можна вважати залюбленість у пестливо-зменшувальні форми, що передають голубливе ставлення батьків і дітей (*дитячко, матуся, дідусь, доненько* та ін.). У наведеному прикладі виявлено дієслово 3 особи множини теперішнього часу *стукають*, що в поєднанні з іменником *мати*, вжитим у називному відмінку однини, відображає традицію називати батьків, дідів і старших людей «на Ви». Крім того, фіксуємо росіянізм *бабушка*, який є наслідком тогочасної вимоги переходити на російську мову навіть у побутовому спілкуванні. Принагідно зауважимо добре знання Ольгою Петрівною назв осіб за родинними стосунками по батьківській та материнській лініях.

Осіб за родом занять і професією, за соціальним статусом і місцем проживання названо низкою номінацій, як-от: *господар, дворянин, дворянка, інститутка, козак, кріпачка, міщанин, охвицер, пан, панночка, перекладач, поміщик, правник, старишина, суддя, урядовець, хуторянка, юрист* та ін., що відображають тогочасну диференціацію суспільства. Варто зазначити, що серед цих назв переважають іменники чоловічого роду, які засвідчують ситуацію, коли жінки і дівчата переважно займалися домашніми справами, не отримуючи освіти та не маючи професії. Звернемо увагу на одиниці на позначення людей творчого спрямування: *письменник, поет, ми(с)тець*, роль яких у житті та боротьбі за волю українського народу авторка піднімала на високий рівень. Найвидатнішим митцем вона вважала Тараса Шевченка, якому присвячено кілька текстів, де актуалізовано ключові слова *Кобзар, пісня, думка, слава*, напр.: **Кобзарю наш! Хвали не треба Твоїм пісням, твоїм думкам, Немов зоря з ясного неба Вони піввіку сяють нам!** (Олена Пчілка 1971: 381). Серед музикознавців та композиторів виокремлено постать Миколи Лисенка, якого названо «давнім дорогим другом», «товаришем коханим», сказано, що його «святі думки» про Україну і майстерні твори житимуть вічно: **Святі думки, як зерно жита, На світі знову оживуть, Заквітне мрія пережита, Пісні услід їй попливуть! І відкриють милу Україну Тим самим гомоном дзвінком, Освітять рідную країну Тим самим промінням палким** (Там

само: 383). Письменниця слушно вважала, що внесок митців у розвиток культури потрібно цінувати за життя, а не після їхньої смерті: *Ба!.. за вінок життя терновий всі співцєві Поклали на могилу ті вінки рожеві!* (Там само: 363). Із реалізацією слів-понять *надія, слава, віра, дума* в обрамленні авторських епітетів вона пов'язувала боротьбу героїв минулих часів за визволення України від поневолення: *Жили ж поривання й надії палкії У нас, моя вірна, в обох; Ми щирую віру і думи святії З тобою кохали удвох* (Там само: 363); *На полі честі він лежав, Де протекли ріки криваві; Уповні літ він помирав, Та в повній, бездоганній славі* (Олена Пчілка 1971: 368).

Мовній картині світу письменниці, яка виросла в мальовничих краях, властиві численні одиниці на позначення явищ природи: *ніч, промінь, зима, хуртовина, вітер, сніг* та ін., що, як правило, входять до виразних мовних образів, побудованих на персоніфікації, асоціативних зіставленнях. Олена Пчілка зримо показує всі пори року, але особливо натхненно – зиму, напр.: *Ох, яка лиха година: Вітер виє, завиває, Розходилась хуртовина, Снігом вікна укриває* (Олена Пчілка 1991: 14); *Приснився сон малій Марусі, що вже у білому кожусі Прийшла сама Бабусенька* (Там само: 23); *Що за чудова днина, Сніг, наче срібло блищить!* (Там само: 16). Для підкреслення чистоти засніженого довкілля поетеса майстерно використала семантичний потенціал епітета *білий*, як-от: *Білі стріхи, білі призьби, Біле поле, білий ліс* (Там само: 18); *Зима, скрадаючись, повіяла крилом І снігом-біллю білою її* (діброву. – Н. Д.) *покрила* (Там само: 55). Авторка в драматургії вжила розгалужений синонімічно-варіантний ряд на позначення одухотворених явищ зими, до якого належать *Хуртовина* з дочкою *Хуртечею, Хуга, Віхола, Шура-Бура, Заверюха, Ожеледь, Заметь, Гололедиця* й ін. Важливо, на думку О. Камінчук, що описуючи ключові одиниці *Дід Мороз, Пан Іній, Заморозок, Приморозок, Шерінь*, холодні вітри, Ольга Петрівна вдавалася до етнолінгвістичних коментарів. Так, зокрема, назву Північного вітру, який мав найменування *Москаль*, пояснено тим, що він «дме з Московщини» (Камінчук 1993: 57). Різнобарвно зображено також реалії *весни-чарівниці*, серед яких виокремимо тематичну групу назв рослин та їх художніх означень, напр.: *Весна-чарівниця, Неначе цариця, Наказ свій послала, Щоб краса вставала. І проліски, і травка, Й зелена муравка, І кульбаба рясна, Й фіалочка ясна* (Олена Пчілка 1991: 29–30); *Скільки всяких там квіток Сей рік уродило! Повна рожса, мак чубатий, Між кущами м'ята, І барвіночок хрещатий Стелеться до хати* (Там само: 32). Поетеса використала також велику тематичну групу назв птахів, комах, тварин, риб тощо: *Там метелики і бджоли, Пташки-щєбетушки, А в травіці скрізь навколо Кузки-скрекотушки* (Там само: 32); *В небі жайворонок в'ється, В'ється, радісно співає... Пташка, рибка, звір на волі, Божя пчілка, квітка в полі, – Всі весною оживають* (Там само: 33).

Мовний портрет авторки доповнюють розкішні описи рідного краю: своєї любої *Полтавщини*, де вона народилася, *Волині*, де прожила більшу частину життя, та й усієї *України* як важливого найменування-концепту для формування свідомих українців. Так, змальовуючи чудовий полтавський пейзаж із вікон садиби батьків у Гадячі, в «Автобіографії» Ольга Петрівна вдається до таких

мовно-образних засобів із ключовим словами (загальними і власними назвами), поєднаними з епітетами: *гора, річка, луки, коси, острів, верба, долина, бір; Псьол, Гадячий, Грунь* та ін.: *З тієї гори відкривався розкішний краєвид: Псьол в'ється бігуном по зелених луках, рукави його поміж тими звоями та білими піскавими косами дають розмаїтну та гарну картину. Під самим Гадячим впадає у Псьол річка Грунь і разом з водами Псла оточає зелений острів з кучерявими вербами, а поза островом знов розстилається зелена долина, поки не замика її на обрію великий вічнозелений бір сосновий* (Олена Пчілка 2024: 276). Велика Волинь асоціюється в авторки зі Звягелем, Луцьком, Колодяжним, із рідною мовою, словом живущим, любою розмовою, українською вдачею, як-от: *Волинь незабутня, країно славутня! У тишій красі ти красуєш! Здавен твою бачу українську вдачу, Здавен мою душу чаруєш! Я рідную мову, ту любов розмову В краях твоїх всюди вчуваю, Те слово живуще – віки невмируще – Я скрізь в тобі серцем вітаю* (Олена Пчілка 1971: 364). Слово-поняття *Україна (край рідний)*, крім описів із назвами явищ природи (*гай зелений, синє небо, поля роздолля, діброва, солов'ї* та ін.), входить до мікроконтекстів із одиницями *слава, пісня, промінь святий, брати* тощо: *Краю рідний, здоров!.. Пригорни ж ти мене! І нехай мені серце зогріють Гай зелений, затишшя ночей чарівне, Синє небо і поля роздолля буйне, Солов'ї, що в діброві там мліють* (Там само: 389); *Нехай на любов Україну надивлюсь, – Мій погляд променем святим палає; Нехай з братами ще я словом поділюсь. Хай пісня тая ще по світу погуляє* (Там само: 380).

Дослідники звертали увагу на ліричні твори авторки, акцентуючи, що «основу образного світу лірики Олени Пчілки складають традиційні для української поезії образи на означення внутрішнього світу людини – серце, душа, думка, душа, надія, мрія, слово...» (Камінчук 1993: 56). У розглянутій поезії зафіксовано численні назви абстрактних понять: *надія, мрія, віра, слово, пісня, мова, доля, думка-гадка, слава, пісня* й ін. Зокрема, слово-поняття *пісня* нерідко в поетеси поєднане з атрибутом *народна*. Вихована на фольклорних традиціях полтавської родини, вона високо цінувала українські народні пісні, до яких долучала своїх дітей. У поезії зафіксовано складний мовний образ, що підкреслює їх значення для пізнання історії та культури рідного народу: *Пречистії тії читаю скрижалі Народних пісень. І надії, і жалі Свої тут народ положив у піснях, Лунає та мова у дрібних листах* (Олена Пчілка 1991: 366). Учені вважають використання фольклорних засобів виразною ознакою ідіостилі Олени Пчілки (Мікула 2011). Вона активно послуговувалася фольклоризмами у текстах усіх жанрів для дорослих і дітей, вважаючи, що нова українська літературна мова має якнайширше залучати уснопоетичні джерела – носії глибинного світогляду українців. Так, уривки з народних пісень майстерно вплетені авторкою не лише в поетичні, а й у прозові та драматичні тексти, напр.: *Он Тетяна співає: Ой що біжить без повода? Ой що росте без кореня?.. Любочка знає з тої ж пісні, що без повода біжить вода, а росте без кореня камінь, але як може рости камінь без кореня? Як він росте?.. Люба задумується і не знаходить відповіді* (оповідання «Товаришки». Там само: 46); *Ну а вже що я потанцюю на весіллі у своєї панночки, – і... потанцюю* (Притупує, співаючи на жарти). 1) *Ой грайте, музики, В мене*

нові черевики, Щоб підківки бряжчали, Воріженьки мовчали! (комедія в 5-ти діях «Світова річ». Там само: 296).

Л. Тхорук слушно зауважувала, що «драматургія Олени Пчілки на сьогодні належить архівам, а не читачам. Щасливими винятками стали тільки ті драми, про видання яких подбала сама авторка (йдеться про два драматичні твори – «Сужена – не огужена!» та «Світова річ». – Н. Д.)» (Тхорук: 389). Дослідниця зацентрувала на тому, що є певна «тематична збіжність, узгодженість мотивних структур цього тексту (комедії «Світова річ». – Н. Д.) із основним масивом українських драм того часу», а також відзначила «потужність авторської оригінальності у подоланні стереотипних схем» (Там само: 389). Л. Мірошніченко звернула увагу на мовно-тематичну доступність драматичних творів для дітей та їх значення для становлення національно-патріотичного світогляду молодого покоління (Мірошніченко 1999). На жаль, мова драматичних текстів поки що не привертала уваги лінгвістів, однак вміння за допомогою виразних мовних одиниць створити драматичну колізію також можна вважати ознакою лінгвоперсони Олени Пчілки.

Крім того, Ольга Петрівна Косач як учений-літературознавець, етнограф, фольклорист формувала основи української наукової мови (праці «Українські колядки», «Український орнамент», «Українські народні легенди останнього часу», «Українська гумористика» й ін.), всіляко підтримувала дослідницьку діяльність своїх дітей. Для забезпечення основ народної педагогіки вона в журналах «Рідний край» та «Молода Україна» друкувала власні фольклорні записи веснянок, дитячих пісень, казок, сміховинок, ігор, спотиканок, загадок та відгадок, прислів'їв та приказок (Олена Пчілка 1991). Ці матеріали вже давно потребують перевидання. Раді, що до ювілею авторки вийшла ошатна книжечка «Котова наука» (Олена Пчілка 2024a) для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, однак дуже малим тиражем (200 екземплярів), що не дає змоги належно використовувати її в навчальному процесі. Як літературознавець Олена Пчілка виступала з літературно-критичними статтями про Л. Толстого, Є. Гребінку, Б. Грінченка, опублікувала розвідки «Наші поети з народу» (1908), «Тарас Шевченко й українські поети з народу» (1908). У 1928 р. за заслуги в розвитку української літератури, науки та культури її обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

О. Ставицький та Є. Шабліовський наголошували, що «кращі художні твори Олени Пчілки, її поетичні переклади, праці з етнографії і на сьогодні не втратили свого значення. Писані нею спогади про видатних діячів української культури – М. Старицького, М. Лисенка, М. Драгоманова, М. Кропивницького, О. Сластіона, Д. Яворницького – і зараз є цінними джерелами для дослідників» (Ставицький, Шабліовський 1971: 5). Ці ж учені підкреслювали внесок письменниці в становлення української мови: «Поетичними й прозовими перекладами, поряд з оригінальними творами, Олена Пчілка немало сприяла розвиткові української літературної мови. Слідом за Михайлом Старицьким вона сміливо запозичувала в разі потреби слова з іноземних мов і «кувала» нові [...]. Зараз просто неможливо уявити, як могла наша мова обходитися без слова «мистецтво», однак першою ввела його саме Олена Пчілка. Залучила вона в літературний обіг і такі широко вживані слова, як «переможець», «променистий», «палкий» (останнє стало

улюбленим епітетом поезії Лесі Українки» (Ставицький, Шабліовський 1971: 25). Разом із тим, науковці вважають, що з польської мови письменниця запозичила слово «належний» (замість російського «принадлежащий»), урочистий (замість «торжественный») (хоч зауважимо, що донині часто чуємо форму «приналежність», тоді як твірна основа «належати» потребує іменника «належність!»). Звичайно, щоб повніше встановити неологію авторки та виокремити адаптовані до української мови іншомовні слова, треба провести ретельніші студії та укласти словник мови письменниці.

Важливі для розуміння ролі Ольги Косач (Драгоманової) в розвитку української літературної мови міркування Л. Струганець: «У роздумах Олени Пчілки про літературну мову простежується така ідея: рідна мова в її літературній формі естетично виховує читача, змушує його свідомо ставитися до культурного набутку народу, тобто вводить його в широку сферу культури мови. Бажано, щоб носій мови «відразу звикав до хороших, випильнованих форм», тобто постійно шліфував своє слово. У формуванні української літературної мови вирішальна роль належить письменникам. [...] Своєю художньою практикою й перекладацькою діяльністю Ольга Косач сприяла розвитку української літературної мови, її нормалізації, піднесення інтелектуального рівня та виразових можливостей» (Струганець 1995: 35).

Як слушно писала Л. Дрофань, «часом письменницю звинувачували у націоналізмі, проте національні нотки, що звучали у її творах були швидше виявом протесту проти національних утисків. Вона використовувала кожен нагоду для піднесення національної свідомості свого народу, звеличувала і пропагувала рідне слово, безкомпромісно боролася з русифікацією» (Дрофань 2004: 83).

Висновки та перспективи досліджень. Отже, мовна особистість Ольги Петрівни сформувалася в батьківській родині Драгоманових, а згодом у власній сім'ї Косачів, в яких велике місце займали рідна українська та іноземні мови. Олена Пчілка як мати зробила все можливе, щоб її діти зростали в українській мові та культурі, знаючи та використовуючи іноземні мови для їх розвитку. Широка мовна компетентність Олени Пчілки може слугувати прикладом для виховання сучасної української молоді, попри намагання урядовців обмежити знання українців лише англійською мовою (нерідко на шкоду українській!). Думки письменниці про мовне й національно-патріотичне виховання молоді актуальні у воєнні часи протистояння російсько-імперській агресії та необхідності збереження української ідентичності, тому її спадщина потребує подальшого всебічного вивчення.

Література

1. Ажнюк, Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 1999. 452 с.
[Azhnyuk, B. M. (1999). *Movna yednist' natsiyi: diaspora y Ukrayina* [Linguistic unity of the nation: diaspora and Ukraine]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho. 452 (in Ukr.).]
2. Ажнюк, Б. М. Мовна політика: Україна і світ. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.

- [Azhnyuk, V. M. (2021). *Movna polityka: Ukrayina i svit* [Language Policy: Ukraine and the World]. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho. 420 (in Ukr.).]
3. Бацевич, Ф., Чернуха, В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри. Львів: ПАІС, 2014. 182 с.
[Batsevych, F. & Chernukha, V. (2014). *Movna osobystist' u simeynomu spilkuванні: leksyko-semantychni vymiry: monohrafiya* [Language personality in family communication: lexical-semantic dimensions]. L'viv: PAIS. 182 (in Ukr.).]
 4. Біланюк, Л. Картина мовного світогляду в Україні. *Мовознавство*. 2000, 4–5. С. 44–51.
[Bilanyuk, L. (2000). *Kartyna movnoho svitohlyadu v Ukrayini o* [A picture of the linguistic worldview in Ukraine]. *Movoznavstvo [Linguistics]*. (4–5), 44–51 (in Ukr.).]
 5. Голубовська, Ірина О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*. 2008. №1. С. 25–34.
[Holubovs'ka, Iryna O. (2008). *Movna osobystist' yak linhvokul'turnyy fenomen* [Linguistic personality as a linguocultural phenomenon]. *Studia Linguistica*. (1), 25–34 (in Ukr.).]
 6. Данилюк, І. Теоретичні засади і методи лінгвоперсоналогії. *Лінгвістичні студії*. 2016. № 31. С. 63–66. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2016_31_15.
[Danylyuk, Ilya. (2016). *Teoretychni zasady i metody linhvopersonolohiyi* [Theoretical foundations and methods of linguopersonality]. *Linhvistychni studiyi [Linguistic studies]*. (31), 63–66. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2016_31_15 (in Ukr.).]
 7. Данилюк, Н., Рогач, О. Рідна та іноземні мови у житті та творчості Лесі Українки. *Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу: матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань* (м. Луцьк, 22 червня 2023 р.). Луцьк: Волинський ІІПО, 2023. С. 15–18. URL <http://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf>
[Danylyuk, N., Rohach, O. (2023). *Ridna ta inozemni movy u zhytti ta tvorchosti Lesi Ukrayinky. Osvida ta vykhovannya v rodyni Kosachiv. Pedahohichne krayeznavstvo: stratehichni oriyentyry suchasnoho pedahohichnoho protsesu: materialy VIII Vseukr. Kosachivs'kykh ped. chytan'* (pp. 15–18). Luts'k: Volyns'kyu IPPO. Available at : <http://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf> (in Ukr.).]
 8. Данилюк, Н., Рогач, О. Українська та іноземні мови як чинник лінгвоіндивідуалізації Лесі Українки. *Лінгвістичні студії Linguistic Studies*. 2024. №47. С. 54–67. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.47.5>
[Danylyuk, N. & Rohach, O. (2024). *Ukrayins'ka ta inozemni movy yak chynnyk linhvoindividualizatsiyi Lesi Ukrayinky* [Ukrainian and foreign languages as a factor of linguistic individualization Lesya Ukrainka]. *Linhvistychni studiyi. Linguistic Studies*. (47), 54–67. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2024.47.5> (in Ukr.).]
 9. Денисюк, І., Скрипка, Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 267 с.
[Denysyuk, I. & Skrypka, T. (1999). *Dvoryans'ke hnizdo Kosachiv* [The Noble Nest of Kosachiv]. L'viv: Akademichnyy ekspres. 267 (in Ukr.).]
 10. Дрофань, Л. Берегиня. Київ: Молодь, 2004. 208 с.
[Drofan', L. (2004). *Berehunya* [Mermaid]. Kyiv : Molod'. 208 (in Ukr.).]
 11. Дрофань, Л. Олена Пчілка (Спроба осмислення творчого доробку письменниці). *Українська мова і література в школі*. 1990. №10. С. 83–87.
[Drofan', L. (1990). *Olena Pchilka (Sproba osmyslennya tvorchoho dorobku pys'mennytsi)* [Olena Pchilka (An attempt to understand the creative work of the writer)]. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli [Ukrainian language and literature at school]*. (10), 83–87. (in Ukr.).]
 12. Єрмоленко, С. Я., Бирик, С. П., Тодор, О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

- [Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P. & Todor, O. H. (2001). *Ukrayins'ka mova: korotkyy tlumachnyy slovnyk lnhvistychnykh terminiv* [Ukrainian language: a brief explanatory dictionary of linguistic terms]. S. Ya. Yermolenko (Ed.). Kyiv: Lybid'. 224 (in Ukr.).]
13. Єрмоленко, С. Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.
[Yermolenko, S. Ya. (2007). *Mova i ukrayinoznavchyy svitohlyad* [Language and Ukrainian Studies Worldview]. Kyiv: NDIU. 444 (in Ukr.).]
 14. Загнітко, Анатолій П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
[Zahnitko, Anatoliy P. (2017). *Teoriya lnhvopersonolohiyi* [Theory of linguoperpersonality]. Vinnytsya: Nilan-Ltd. 136 (in Ukr.).]
 15. Камінчук, О. Образний світ лірики Олени Пчілки. *Українська мова і література в школі*. 1993. №10. С. 56–58.
[Kaminchuk, O. *Obraznyy svit liryky Oleny Pchilky* [The figurative world of lyrics by Olena Pchilka]. *Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school]. (10), 56–58. (in Ukr.).]
 16. Космеда, Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.
[Kosmeda, Tetyana A. (2006). *Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Franka: mizhkul'turni, interpersonal'ni, rytorychni vymiry* [Ivan Franko's communicative competence: intercultural, interpersonal, rhetorical dimensions]. L'viv: PAIS. 328 (in Ukr.).]
 17. Леся Українка. Лист до М. П. Драгоманова від 5 (17) березня 1891 р. *Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості*. 2006–2024. URL <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910317.html>
[Lesya Ukrayinka. *Lyst do M. P. Drahomanova vid 5 (17) bereznia 1891 r.* (2006–2024). *Lesya Ukrayinka. Entsyklopediya zhyttya i tvorchosti*. URL <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1891/18910317.html>]
 18. Масенко, Л. Нариси з соціолінгвістики: посібник. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. 242 [1] с.
[Masenko, L. (2010). *Narysy z sotsiolnhvistyky: posibnyk* [Essays on sociolinguistics]. Kyiv: Kyevo-Mohylyans'ka akademiya. 242 [1] (in Ukr.).]
 19. Мікула, О. І. Творчість Олени Пчілки і фольклор / передм. В. М. Івашків. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
[Mikula O. I. (2011). *Tvorchist' Oleny Pchilky i fol'klor* [The work of Elena Pchilka and folklore]. Uzhhorod: Grazhda. 312 (in Ukr.).]
 20. Мірошниченко, Л. Український дитячий театр Олени Пчілки. *Київська старовина*. 1999. № 4. С.114–125.
[Miroshnychenko, L. (1999). *Ukrayins'kyu dytyachyy teatr Oleny Pchilky* [Olena Pchilka Ukrainian Children's Theater]. *Kuyivs'ka starovyna* [Kievan antiquity]. (4), 114–125. (in Ukr.).]
 21. Огієнко, Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передм. та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с. URL http://shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf
[Ohiyenko, Ivan (mytropolyt Ilarion). (2010). *Ridna mova* / edit., author prev. and comments M.S.Tymoshyk. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka. 436. URL http://shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf (in Ukr.).]
 22. Олена, Пчілка. Автобіографія. Олена Пчілка. Вибране / упоряд. і передм. А. Бідонько. Київ: ВГ «Ще одну сторінку», 2024. 267–409 с.
[Olena, Pchilka. (2024). *Avtobiohrafiya* [Autobiography]. Kyiv: VH «Shche odnu storinku». 267–409 (in Ukr.).]
 23. Олена, Пчілка. Годі, діточки, вам спать! Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: для дошкільного та молодшого шкільного віку / упоряд. та передм. О. М. Таланчук. Київ: Веселка, 1991. 334 с.
[Olena, Pchilka. (1991). *Hodi, ditochky, vam spat'!* Virshi, opovidannya, kazky, fol'klorni zapysy: dlya doshkil'noho ta molodshoho shkil'noho viku [Enough, children, you need to sleep!

- Poems, stories, fairy tales, folklore recordings: for preschool and primary school age]. Uporyad. ta peredm. O. M. Talanchuk. Kyiv: Veselka. 334 (in Ukr.).]
24. Олена, Пчілка. Котова наука: для дошкільного та молодшого шкільного віку / упор. О. Маланій, літ. ред. В. Яручик. Луцьк: ТЗОВ «Завжди поруч», 2024. 36 с.
[Olena, Pchilka. (2024). Kotova nauka: dlya doshkil'noho ta molodshoho shkil'noho viku [Cat Science: for preschool and primary school children]. Uporyad. O. Malaniy. V. Yaruchyk (lit.red). Luts'k: TzOV «Zavzhdy poruch». 36 (in Ukr.).]
 25. Олена, Пчілка. Спогади про Михайла Драгоманова. Олена Пчілка. Твори / упоряд. А. Ф. Чернишова, вст. ст. Є. С. Шабліовського, О. Ф. Ставицького. Київ: Дніпро, 1971. 399–440.
[Olena, Pchilka. (1971). Spohady pro Mykhayla Drahomanova. Olena Pchilka. Tvory [Memories of Mikhail Dragomanov. Olena Pchilka. Works]. Uporyad. A. F. Chernyshova, vst. st. Ye. S. Shabliovs'koho, O. F. Stavys'tkoho. Kyiv: Dnipro. 399–440. (in Ukr.).]
 26. Олена, Пчілка. Твори / упоряд. А. Ф. Чернишова, вст. ст. Є. С. Шабліовського, О. Ф. Ставицького. Київ: Дніпро, 1971. 464 с.
[Olena, Pchilka. (1971). Tvory [Works]. Uporyad. A. F. Chernyshova, vst. st. Ye. S. Shabliovs'koho, O. F. Stavys'tkoho. Kyiv: Dnipro. 464 (in Ukr.).]
 27. Потебня, А. А. Язык и народность. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ: СИНТО, 1993. 158–185 с.
[Potebnya, A. A. (1933). Yazyk y narodnost'. Potebnya A. A. Mysl' y yazyk [Language and Nationality. Potebnya A. A. Thought and Language]. Kyiv: SYNTO. 158–185. (in Rus.).]
 28. Селіванова, О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К., 2006. 716 с.
[Selivanova, O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya – K., 716 (in Ukr.).]
 29. Селігей, П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.
[Selihey, P. (2012). Movna svidomist': struktura, typolohiya, vykhovannya [Linguistic consciousness: structure, typology, education]. Kyiv: VD «Kyevo-Mohylyans'ka akademiya». 118. (in Ukr.).]
 30. Струганець, Л. Олена Пчілка як мовна особистість. *Дивослово*. 1995. №2. С. 33–35.
[Struhanets', L. (1995). Olena Pchilka yak movna osobystist' [Olena Pchilka as a linguistic personality]. *Dyvoslovo*. (2), 33–35 (in Ukr.).]
 31. Ткаченко, О. Б. Український мовно-національний розвиток. *Світогляд*. 2008. №2. С. 14–17.
[Tkachenko, O. B. (2008). Ukrayins'kyu movno-natsional'nyu rozvytok [Ukrainian linguistic and national development]. *Svitohlyad [Outlook]*. (2), 14–17 (in Ukr.).]
 32. Тхорук, Р. Комедія Олени Пчілки «Світова річ»: тематично-структурні зміщення. 389–401 с. URL <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40176/30Thoruk.pdf?sequence=1>
[Tkhoruk, R. Komediya Oleny Pchilky «Svitova rich»: tematychno-strukturni zmishchennya [Olena Pchilka's comedy "A Worldly Thing": thematic and structural shifts]. 389–401. Available at : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40176/30Thoruk.pdf?sequence=1> (in Ukr.).]
 33. Українська мова: енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. Київ : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. 820 [2] с.
[Ukrain'ska mova: entsyklopediya (2007). [Ukrainian language: encyclopedia]. V. M. Rusanivs'koho (Ed.). Kyiv: “Ukrayins'ka entsyklopediya” im. M. P. Bazhana, 820 [2] (in Ukr.).]
 34. Франко, І. Я. Лист до Олени Пчілки від 4.01.1886 р. *Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Т. 49. Київ: Наукова думка, 1986, 8–11 с.
[Franko, I. Ya. (1986). Lyst do Oleny Pchilky vid 4.01.1886 r. [Letter to Olena Pchilka dated January 4, 1886]. *Franko I. Ya. Zibrannya tvoriv u 50-y tomakh [Franko I. Ya. Collected Works in 50 Volumes]*. T. 49. Kyiv: Naukova dumka, 8–11. (in Ukr.).]

35. Шабліовський, Є. С., Ставицький, О. Ф. Олена Пчілка. *Олена Пчілка. Твори* / упоряд. А. Ф. Чернишова, вст. ст. Є. С. Шабліовського, О. Ф. Ставицького. Київ: Дніпро, 1971. 3–26 с.
[Shabliovs'kyu, Ye. S. & Stavyts'kyu, O. F. (1971). Olena Pchilka. *Olena Pchilka. Tvory [Olena Pchilka. Works]*. Uporyad. A. F. Chernyshova, vst. st. Ye. S. Shabliovs'koho, O. F. Stavyts'koho. Kyiv: Dnipro, 3–26 (in Ukr.).]
36. Яворська, Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада. Київ: 2000. Київ: ВІПОЛ, 2000. 288 с.
[Yavors'ka, H. M. (2000). Preskryptyvna linhvistyka yak dyskurs. Mova, kul'tura, vlada. [Prescriptive Linguistics as Discourse. Language, Culture, Power]. Kyiv: VIPOL. 288 (in Ukr.).]
37. Bloomfield, L. (2005). *Language*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 555. Retrieved from URL https://books.google.com.ua/books?id=GfrdOn5iFwC&pg=PP7&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false
38. Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. 3-d ed. Cambridge University Press, 190. Retrieved from URL <https://www.ugr.es/~fmanjon/Language%20and%20Mind.pdf>
39. Crystal, D. (2009). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 499.
40. Edwards, J. (2006). Language Attitude. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*: in 14 vols. 2-nd ed. Oxford: Keith Brown Language, (6), 323–324.
41. Holikova, N., & Taranenko, K. (2022). The Concept of “Native Language” in the Minds of Ukrainians. *Psycholinguistics*, 32 (2), 106–127.
42. Humboldt, W. von. (1997). *Essays on Language*. T. Harden and D. Farrelly (eds.). Frankfurt, Berlin, Bern, New York: P. Lang, 161.
43. Nigel, L. & Umberto, A. (2010). The native speaker and the mother tongue. *Language Sciences*, (32, 6), 589–593.

THE USE OF UKRAINIAN AND FOREIGN LANGUAGES AS A FEATURE OF OLENA PCHILKA'S LINGUOPERSONA (to the 175th anniversary)

Nina Danyluk

The department of the Ukrainian language and linguistic didactics, Lesya Ukrainka Volyn national university, Lutsk, Ukraine.

Abstract

Background: Creating a linguistic portrait of Olena Pchilka is a difficult task based on the general problem of the relationship between *language – human consciousness – culture* within the anthropocentric paradigm of current linguistic research. It involves the study of her features at the communicative, verbal-communicative, functional-pragmatic, and motivational-symbolic levels.

Purpose: The purpose of the article is to establish the specifics of Olena Pchilka's use of native Ukrainian and foreign languages as a sign of her linguopersona, based on the material of literary-critical and literary texts, as well as partly her epistolary (we do not yet have a separate edition of the letters).

Results: We have clarified the key concepts: "linguopersona", "linguistic consciousness", "linguoindividuation", "native language". We have also shown that the linguopersona of Olha Kosach (Drahomanova) was formed under the influence of the traditions of family upbringing in the Ukrainian culture. Olena Pchilka received her primary education in an intelligent family in which the Ukrainian language was spoken, then at a boarding school in Kyiv where she learned two Slavic languages, one Romance and one Germanic.

Olha Kosach (Drahomanova) did everything she could to resist the consequences of the Ems Decree (1876) issued in the Russian Empire, which threatened the very future of the Ukrainian nation. After marrying lawyer Petro Kosach, she raised their children in the context of the Ukrainian language and culture. Olha organized a "home university", translated works of world classics, wrote original texts (poetry, prose, drama). As a literary scholar, ethnographer, and folklorist, she formed the foundations of the Ukrainian scientific language, recorded and published folklore.

Discussion: Thus, Olha Kosach (Drahomanova) was a highly intellectual linguistic person who made extensive use of her native Ukrainian and foreign languages. With her artistic and translation activities, she contributed to the development of the Ukrainian literary language, raising its level. And her thoughts on the linguistic and national-patriotic education of young Ukrainians are acute and relevant now, during the Russian-imperial aggression in Ukraine.

Keywords: linguopersona, language, linguistic personality, mother tongue, Ukrainian identity, Ukrainian language.

Vitae

Nina Danylyuk, Doctor of Philology, Professor of the department of the Ukrainian language and linguistic didactics in Lesya Ukrainka Volyn national university, Ukraine. Author of the book: *Поетичне слово в українській народній пісні* [A poetic word in the Ukrainian folk songs, 2010], managing editor of the textbooks: *Леся Українка у світі перекладу (вибрані переклади європейськими та східними мовами)* [Lesya Ukrainka in the world of translation (selected translations into European and Eastern languages), 2021] and *The main features of the Ukrainian grammar: a reference textbook for foreigners*, 2022, author of more than 220 articles.

Trends of scientific researches: language of folk texts, language of Lesya Ukrainka texts, linguistic stylistics, ethnolinguistics, interlinguistics, sociolinguistics.

Correspondence: nina.danylyuk@gmail.com

Надійшла до редакції 9 жовтня 2024 року
Рекомендована до друку 17 жовтня 2024 року